

Yoksulluk Sorunu Üzerine

Mahmut Bilen*

M. Kemal Şan**

M. Kemal Aydın***

Özet: Yoksulluk günümüzün temel sorunlarından biridir. Bu sorun iktisadi alanı fazlasıyla aşan ve sosyolojik alana yansımaları itibariyle ele alınması gereken bir içeriğe sahiptir. Günde 1 Doların altında gelir elde etme durumu kriter olarak alındığında dünya nüfusunun dörtte birinin, günde 2 Doların altında gelir elde etme durumu kriter olarak alındığında ise her iki kişiden birinin mutlak yoksul olduğu görülmektedir. Yoksulluk, kimilerine göre küreselleşme sürecinin kaçınılmaz bir sonucudur. Kimilerine göre ise küreselleşme sürecinde büyümenin hızlanıyor olması, yoksulluğun azaltılmasını mümkün kılacaktır. Bunun ötesinde, küreselleşme ile yoksulluk arasındaki ilişkinin bağlamını, küreselleşme sürecini yönlendirmekte olan çok uluslu örgütlerin (Dünya Bankası, WTO ve IMF gibi) performansları belirlemektedir. Küreselleşme süreci doğru yönetildiği takdirde, piyasa merkezli büyümenin yoksulluğun azaltılmasına katkı yapması muhtemeldir. Ne var ki yoksullukla mücadelede piyasa merkezli büyümenin tek başına yeterli olmayacağı, bu bağlamda devletin etkin politika uygulamalarının ve gönüllü kuruluşların faaliyetlerinin de önemli olduğu bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Küreselleşme, Yoksulluk Sınırı, Yoksullukla Mücadele

1. Giriş

Yoksulluk bir sorun olarak insanlığın gündemine yeni girmiş bir olgu değildir. Bundan birkaç yüzyıl öncesine gittiğimizde, dünya nüfusunun çok büyük bir kısmının derin bir şekilde bu sorunla boğuşmakta olduğunu görmekteyiz.

* Y. Doç. Dr. M. Bilen Sakarya Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesidir

** Y. Doç. Dr. M. Kemal Şan Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir

*** Y. Doç. Dr. M. Kemal Aydın Sakarya Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesidir

Önceki dönemlere göre hafiflemiş olmasına rağmen, yoksulluk sorunu, paradoksal olarak, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, gerek akademisyenlerin gerekse küresel politika yapıcı kurumların gündemini daha fazla meşgul etmiştir. Dünya Bankasının 1990 Yılı Raporu ile başlayan yoksulluk gündemi, bir müddet sonra akademik tartışma alanına taşınmıştır. Bu anlamda, yoksulluğun en az kendisi kadar, bu olguyu ele alan literatür de son derece canlıdır.

Bu çalışmada, öncelikle yoksulluk olgusunun nasıl tanımlandığı ve ölçüldüğü meselesi ele alınmaktadır. Çünkü yoksulluk olgusunun/sorununun tam olarak kavranabilmesinin, her şeyin ötesinde doğru tarif edilmesine ve ölçülmesine bağlı olduğunu düşünüyoruz. Daha sonra, yoksulluğun ülke grupları arasında nasıl dağıldığı ortaya konmakta ve Dünya Bankası başta olmak üzere küresel kurumların bu soruna ilgisi tahlil edilmektedir. Son olarak, yoksulluk sorunu ile mücadele bağlamında geliştirilen farklı yaklaşımlar/uygulamalar gözden geçirilecektir. Dağıtıcı/müdahaleci yöntemlerle piyasa yanlısı/büyüme stratejiler etkinlik açısından mukayese edilecektir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi, dünyanın belli bölgelerinde belli ölçülerde çözülmüş olmakla birlikte, yoksulluk sorunu önemini korumaya devam etmektedir. Veriler, dünya nüfusunun önemli bir bölümünün yoksulluk sınırının altında yaşamakta olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, özgün liberal yaklaşımların yoksulluk sorununun çözümünde yeterli olmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Nitekim söz konusu yaklaşımın öngördüğü politikaları uygulamasına rağmen, yoksulluk sorunu aşamayan ülkeler olduğu biliniyor. Bir başka ifade ile piyasa merkezli büyüme politikaları, altyapısı müsait olmayan ülkelerin aleyhine sonuçlar doğurmakta ve yoksulluğu kronikleştirmektedir.

Temel iddiamız şudur: Yoksulluk, hükümetlerin bu sorunu yaşayanların gelirlerini artırıcı nitelikte sosyal politikalar uyguladığı takdirde, kalıcı bir çözüme kavuşturulabilir.

2. Yoksulluğun Farklı Tanımları

Öncelikle altı çizilmesi gereken husus, yoksulluk olgusunun nasıl tarif edileceği konusunda bir mutabakatın bulunmadığıdır. Farklı açılardan bakılarak farklı yoksulluk tanımları yapıldığını görmekteyiz. Toplumsal yapı ve

zaman farklılıkları, yoksulluk olgusuna yüklenen anlamı değiştirmektedir. Kısacası yoksulluğa ilişkin olarak üretilmiş birçok kavram ve bu kavramlar ekseninde geliştirilmiş birçok tanım söz konusudur (Şenses, 2001: 62).

Yoksulluk salt ekonomik kıstaslara göre mi tanımlanacaktır? Ya da yoksulluk, toplumsal ve politik yapıdan da etkilenen çok boyutlu bir sorun olarak mı ele alınmalıdır? Yoksulluk üzerine yapılan çalışmaların temel açmazı, bu iki yaklaşımdan hangisinin esas alınacağıdır. Gerek akademik gerekse politik tartışmalarda kahir ekseriyetle kabul gören yaklaşım, yoksulluğun çok boyutlu bir sorun olarak ele alınması gerektiğidir.

Bu kısa açıklamadan sonra, yoksulluk olgusunun dar anlamda bir tanımını yapabiliriz: Yoksulluk, bireyin, temel/aslı ihtiyaçlarını (yeme içme ve barınma) giderebileceği, bir başka ifade ile hayatını sürdürebileceği bir gelir elde edememesi durumudur. O halde, her şeyden önce bireyin temel ihtiyaçlarının neler olduğunun tespit edilmesi gerekir. Daha sonra, bu ihtiyaçlarını giderebilmesi için, bireyin elde etmesi gereken asgari gelir hesaplanarak yoksulluk sınırı (poverty line) belirlenmektedir.

Görülüyor ki, yoksulluk, bireyin gelir ve temel tüketim seviyesi ile ilgili bir olgudur. Geliri ve (dolayısıyla) tüketimi temel ihtiyaçlarını karşılayacak seviyenin altında ise, birey yoksuldur. Bir başka ifade ile bu birey yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Temel ihtiyaçlar listesi ise, bireyin içinde yaşadığı toplumun yapısına ve zamana bağlı olarak değişmektedir. Bu durumda, yoksulluk sınırı bir toplumdaki diğerine ve bir zaman diliminden diğerine farklılık arz etmektedir.¹

Uluslararası ölçekte yoksulluk analizi, şu üç kategori üzerinden yapılmaktadır: (A) Mutlak Yoksulluk, (B) Öznel Yoksulluk, (C) Göreli Yoksulluk.

A. Mutlak Yoksulluk: Dünya Bankası tarafından geliştirilen “mutlak yoksulluk” kavramı, bireyin “hayatını idame ettirebilmesine”, daha somut bir

¹ Bireyin gelirin ve tüketimine ilişkin veriler, hanehalkı araştırmaları ile oluşturulan örneklemeler üzerinden elde edilmektedir. Bu tür araştırmalar (*survey*) her ülkede benzer biçimde uygulanmaktadır (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. “Measuring Poverty at the Country Level: Measuring Poverty at the Global” (<http://www.worldbank.org/poverty/mission/up.2htm#>))

ifade ile biyolojik olarak var olmaya devam etmesi için gerekli olan donanımı oluşturmasını mümkün kılacak biçimde beslenmesine atıfla tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, temel ihtiyaçlarını karşılayacak aynı ve nakdi geliri olmayan birey, “mutlak yoksulluk” sınırının altında yaşamaktadır. Tanımın “mutlaklık” vurgusu, hayatın idame ettirilebilmesi için ihtiyaç duyulan beslenme kompozisyonunu ya da asgari kalori miktarını² esas alıyor olmasının bir tezahürüdür.³

Mutlak yoksulluk kavramı kullanılarak ülkelerarası mukayeseler yapılabilmektedir. Lakin mukayeseli analiz, ülkelerin özgün şartlarını ve bölüşüm farklılıklarını dikkate almamaktadır. Yapılan, her ülke için geçerli olabilecek bir küresel yoksulluk sınırı belirlemekten ibarettir. Bu sınır, temel tüketim ihtiyaçlarını karşılayacağı varsayılan mal ve hizmet demetinin maliyeti tarafından çizilmektedir (Aktan, 2002). Kaldı ki, yoksulluk sınırının çizilmesi, ülkenin içinde bulunduğu yoksulluğun hacmini tespit etmek için yeterli değildir. Söz konusu sınırın altında yer alan bireylerin hangi gelir seviyesinde olduğunun da belirlenmesi gerekir. Yoksulluk sınırının altında yaşayan bireyler tarafından elde edilen gelir ile söz konusu sınırı çizen gelir arasında ne kadar bir mesafe olduğu (yoksulluğun şiddeti) önemlidir. Bu mesafe, “yoksulluk açığı indeksi” ile ölçülmektedir. Yoksulluk sınırını tespit eden gelir seviyesinden uzaklığı, bireyin gelir/yoksulluk açığını göstermektedir. Şöyle de söylenebilir: Geliri yoksulluk sınırını çizen gelire eşit ise, bireyin gelir/yoksulluk açığı sıfırdır (Gürsel ve diğerleri, 2000: 185-6).

B. Öznel Yoksulluk: Yoksulluk olgusunun toplumun kabul edebileceği asgari hayat standardı ile bağlantısını öne çıkaran “öznel yoksulluk” yaklaşımı, yöntem olarak anketleri önermekte ve bireylerin beyanları üzerine oturtulmaktadır. Bu yaklaşıma göre, yapılması gereken (ayrıntılı anketler ile),

² *Dünya Bankası'nın 1990 Yılı Raporu*, insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan günlük asgari kalori miktarının, şehirde yaşayanlar için 2400 birim, kırsalda yaşayanlar için ise 2100 birim olduğunu belirtmektedir (aktaran Eren ve Bahar: 2004: 38).

³ *Dünya Bankası'nın 1990 Yılı Raporu'nda* (satın alma gücü paritesine göre ülkelerin gelişmişlik seviyesi hesaplandıktan sonra) “mutlak yoksulluk” sınırının, günlük gelir olarak, az gelişmiş ülkeler için 1 Dolar, L. Amerika ülkeleri için 2 Dolar, Türkiye'nin de dâhil olduğu D. Avrupa ülkeleri için 4 Dolar ve gelişmiş ülkeler için 14,4 Dolar olduğu belirtilmektedir.

her bireyin kendisi için yeterli gördüğü tüketimi finanse edecek bir gelire sahip olup olmadığını tespit etmektir. Anket sonuçları, bireyin gelir seviyesi ile tüketim/refah seviyesi arasında makul bir bağlantı kurmayı mümkün kılacaktır. Kritik bir tüketim/refah seviyesi seçilecek ve bu seviyeye tekbül eden gelir seviyesi yoksulluğun sınırını çizecektir (Gürsel ve diğerleri, 2000: 98; Eren ve Bahar: 2004: 39).

C. Görelî Yoksulluk: İnsanın toplumsal bir varlık olduğu realitesinden hareket eden bu yaklaşım, yoksulluk analizine bölüşüm (gelir dağılımı) sorununu da dâhil etmektedir.⁴ Yaklaşımın özgünlüğü, bireyin sadece biyolojik olarak değil, “toplumsal olarak da kendini üretebilmesi” için gerekli olan tüketim seviyesinin ya da hayat standardının belirlenmesini öneriyor olmasıdır. Bu yaklaşım, belli bir toplumsal bağlam içinde, kabul edilebilir asgari hayat standardına ulaşmayı mümkün kılacak geliri elde edemeyen bireyleri “görelî yoksul” olarak tanımlamaktadır (Aktan ve Vural, 2002: 2; Adman ve diğerleri, 2002: 8).

Bununla birlikte, yoksulluk olgusunun salt “gelir eksikliği” ya da “maddi mahrumiyet” durumu olarak algılanması ve ölçümün bu algılama üzerinden yapılması doğru değildir. Keza bu ölçüm, bireyin toplumsal örgütlenmenin sunduğu imkânlardan tam olarak istifade edip etmediğini gösteren mekanizmalardan yoksundur. Bu son derece önemli zafiyeti gidermek için geliştirilen alternatif yaklaşımlar, bireyin ihtiyaçlarının daha geniş bir yelpaze üzerinde tanımlanması gerektiğini önermektedir. Bir başka ifade ile (sadece beslenme, barınma ve giyinme gibi temel unsurlardan ibaret olan) ihtiyaçlar listesi sosyokültürel ve siyasal birtakım hakları (temiz içme suyu, kanalizasyon şebekesi, elektrik, sağlık ve eğitim hizmetleri; siyasal katılım, temel hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi; iş güvencesinin sağlanması) da içerecek şekilde genişletilmelidir. Böylece hem daha kapsayıcı bir yoksulluk tabanı oluşturulmuş, hem de “toplumsal dışlanma” önlenmiş olacaktır.

Kısa adı UNDP olan *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı*'nın geliş-

⁴ “Görelî yoksulluk”, ülkenin ortalama gelirinin belli miktar (örneğin yüzde 40) altında gelir elde edenlerin toplam nüfus içindeki payı ile ölçülmektedir. Yani görelî yoksulluk kavramı, gelir dağılımındaki dengesizlikleri de yansıtmaktadır.

tirdiği (ve yoğun bir biçimde kullanılan) *İnsani Yoksulluk Endeksi* (Human Poverty Index) bu kaygının bir ürünüdür. Söz konusu endeksin *çevre* (gelişmekte olan) ülkeleri için oluşturulmuş versiyonunda, yoksulluğun ölçümü için ilaveten şu kriterler kullanılmaktadır: 40 yaşından önce ölme riski taşıyanların oranı, okuma-yazma bilmeyen yetişkinlerin oranı, sağlıklı içme suyuna erişemeyenlerin oranı, sağlık hizmetlerinden yararlanamayanların oranı vb. Endeksin *merkez* (görece gelişmiş) ülkelerine yönelik olarak üretilmiş bir başka versiyonunda ise, yukarıdaki kriterlere, bir yıldan fazla işsiz olanların oranı ile görece yoksulluk sınırı altında bulunanların oranı dâhil edilmektedir. UNDP, bunun yanı sıra, bir de *İnsani Gelişme Endeksi* (Human Development Index) hazırlamaktadır. Bu endeks şu kriterleri içermektedir: Doğum esnasında yaşam beklentisi, erişkin okuryazarlık oranı, (birleşik ilk, orta ve yüksek okul kayıt oranları kombinasyonları ile ölçülen) eğitim düzeyi ile (kişi başına düşen GSYH ile ölçülen) hayat standardı (Adman ve diğerleri, 2002: 9; Şenses, 2001: 102). UNDP'nin en son yayınlanan raporunda (2004) bütün bu kriterlere kültürel özgürlüklerin de ilave edildiği belirtilmektedir.

3. Yoksulluğun Sosyolojik Analizi

Görülüyor ki, yoksulluk iktisadi kriterlerle tarif edilen bir kategori olmanın ötesinde toplumsal ve politik yapıdan etkilenen ve aynı zamanda bu yapıları etkileyen çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, yoksulluk olgusu üzerine sosyolojik düzeyde yapılmış değerlendirmelerin kısa bir özetini aktarmaya çalışacağız.

Hobsbawm, yoksulluğun üç farklı biçimde tezahür ettiğini söylemektedir: (a) toplumsal yoksulluk, (b) sefalet, (c) moral yoksulluk. *Hobsbawm*'a göre “toplumsal yoksulluk”, iktisadi olmanın ötesinde, bağımlılık, sömürü ilişkilerinin ve aşağılık duygusunun bir sonucu olarak sürekli yeniden üretilir. Bu nedendir ki, bu tür yoksulluk, iktisadi girdilerde meydana gelen artışa rağmen, var olmaya devam eder. Yoksulluğun ikinci biçimi olan “sefalet”, belli bir toplumsal yapı içinde asgari hayat standardının altında kalma ve sürekli olarak başkalarının yardımına muhtaç olma durumudur. Toplumsal yoksulluğun ve sefaletin bir sonucu olarak ortaya çıkan “moral yoksulluk” ise, “toplumun ya da onun alt gruplarının ve kurumlarının değer siste-

minde yoksulluğun yerini tanımlamaktadır.” (aktaran Çiğdem, 2002: 136).

Klasik sosyolojik gelenek, yoksulluğu genel olarak sefalet biçiminde algılıyor ve sorunu iktisadiyat alanına hapsediyor olduğu için arızalıdır. Çünkü bu durumda, “maddi mahrumiyet” tek kriter olarak alınmakta, yoksulluğu üreten psikolojik ve kültürel faktörler göz ardı edilmektedir. Yoksulluğun tarihin her döneminde insan hayatını tehdit eden bir olgu olduğu doğrudur. Açlık, tıbbi bakımsızlık, barınsızlık yoksulluk durumunun kristalize olmuş biçimlerdir. Nitekim dünyanın birçok bölgesinde yoksulluk kavramı hâlen daha bu tehditleri çağrıştıran bir içeriğe sahiptir. Bir başka ifade ile yoksulluk tartışmasının içine yerleştirildiği çerçeveye iktisadidir. Ne var ki, günümüzde yoksulluk olgusunun, sadece bu tehditlere atıfla ve tamamen iktisadi bir çerçeve içinde tanımlanması pek anlamlı değildir. Yoksulluk, bir yönüyle bireyin söz konusu tehditlerin mağduru haline gelmiş olmasına verdiğimiz isimdir, ancak bunun ötesinde sosyal ve psikolojik bir duruma da tekabül etmektedir. Normal hayatın rutinlerinden mahrum kalma, “olması gereken seviyede olmama” durumudur. Bu durum, önce kendini suçlama, kendinden utanma, özgüveni yitirme, yani kendini değersiz görme gibi sonuçlar üretmekte, daha sonra şiddet içeren kaba davranışlara, kin ve öfkeye dönüşmektedir (Bauman, 1999: 60).

Sosyal ve psikolojik tezahürleri bu kadar önemli olmasına rağmen, yoksulluk olgusu sosyolojinin ilgi alanına çok fazla girmemiştir. Çok az sayıda sosyolog yoksulluk üzerine çalışma yapmıştır. Alman sosyolog *George Simmel* bunlardan biridir. *Simmel*'e göre yoksulluk, toplum bu olguyu özel bir kategori olarak tanıdığı ve bazı bireylerin bu kategoriye girmesine izin verdiği takdirde karşımıza çıkmaktadır. Bireyin toplumsal çevrenin bir ürünü olduğunu hatırlatan *Simmel*, yoksulluk durumunun, bu durumu yaşamayan bireylere moral yükümlülükler getirdiğini söylemektedir. *Simmel*'e göre, yoksulluk verili bir durum olduğu için değil, bir sonuç olarak sosyolojik anlam kazanmaktadır. Bu nedenle yoksulluğun, salt bir maddi sefalet olarak değerlendirilmemesi gerekir (aktaran Çiğdem, 2002: 134).

Simmel'e göre “yoksul olmak”, bireyin yoksullar grubuna ait olduğu anlamına gelmez. Birey, kendisine yardım edilmeye başlandığı andan itibaren yoksullar grubunun içine girmiştir. Yoksullar grubunu bir arada tutan şey, üyeleri arasındaki etkileşim değil, bir bütün olarak toplumun gruba karşı

geliştirdiği kolektif tavidir. Bu açıdan bakıldığında yoksulluk olgusunun sosyolojik bir duruma tekabül ettiği daha net bir biçimde görülmektedir. Sosyolojik bir olgu olarak yoksulluk, nicelik itibariyle kendi içinde tanımlanamaz. Tanımın, özgül bir durumdan kaynaklanan toplumsal tepki açısından bakılarak yapılması gerekir (aktaran Erdoğan, 2002a: 23).

Simmel'in yaklaşımı yoksulluk literatürüne önemli bir katkı sağlamaktadır. “Yoksulluk toplumsal bir kategori olarak ele alınmalıdır. Bu kategoriyi oluşturan kültürel, ekonomik ve ahlaki faktörleri, yoksullar tarafından algılandığı biçimiyle tanımlanmalıdır.” Yani yoksulluk kavramını anlamak için çok boyutlu bir çaba sarf etmek gerekmektedir. *Simmel*'in vurgusu ile yoksulluk sadece maddi kaynaklardan ya da toplumun maddi zenginliğinden mahrum kalmak olarak değerlendirilmemelidir. Toplumun kültürel ve toplumsal birikiminden mahrum kalma durumunu da içeriyor ise, yoksulluk, “aidiyet” ve kimlik sorunlarını derinleştirecektir (Çiğdem, 2002: 135).

Simmel yoksulluk olgusunun sadece en alt gelir grubuna dâhil olan insanları kapsadığı yaklaşımına karşı çıkmaktadır. *Simmel*'e göre yoksulluk, toplumun bütün kesimlerinde rastlanabilecek bir olgudur. Bir kişi, aslında belli bir hayat standardına sahip olduğu halde, daha yüksek gelir gruplarına göre kendisini yoksul hissedebilir. Bu nedendir ki, yoksulluğun kökünü kazımayı hedefleyen hükümet programlarının başarılı olması imkânsızdır.⁵ Dahası, piramidin en altında bulunanların durumları düzeltilse bile, modern toplumun tabakalaşmacı sistemi içinde, birçok insan kendini diğerlerine göre yoksul hissedebilecektir (aktaran Ritzer, 1996: 275).

Görüldüğü gibi *Simmel*'in analizinde, yoksulluk olgusunu, içinde mayalandığı toplumsallaşma süreçlerini de kavrayacak biçimde ele alma eğilimi baskındır. Son yıllarda yoksulluk üzerine geliştirilen yaklaşımlar, bu eğilimin merkezîleştiğini göstermektedir. Bunun en önemli kanıtı *Fassin* tarafından geliştirilmiş olan “yeni yoksulluk” yaklaşımı ve bu yaklaşımın üzerine inşa edildiği “toplumsal dışlanma” (social exclusion), “sınıf dışı” (underclass) ve “marjinalleştirme” (marginality) gibi kavramlardır (Buğra ve Keyder, 2003: 19). İlk bakışta anlamdaş gibi gözüküyor olmalarına rağmen, bu üç kavram

⁵ *Simmel*'in bu yaklaşımı, daha sonraları yoksulluk araştırmalarında kullanılacak olan “görelî yoksulluk” kavramının çerçevesini çizmektedir.

yoksullukla birlikte ortaya çıkan üç farklı sosyolojik duruma denk düşmektedir. “Dışlanma” *Fransa*’da (ve giderek *Avrupa Birliği*’nde), “marjinalleşme” *Latin Amerika*’da, “sınıf dışı” ise *Kuzey Amerika*’da kullanılan kavramlardır. *Fassin*’in teşhisi ile bu kavramlar toplumsal mekânın üç farklı biçimini tarif etmektedir: (a) iç/dış, (b) merkez/çevre, (c) üst/alt (aktaran Özbudun, 2002).

“Sınıf dışı” kavramına, yoksulluğun doğuracağı mahrumiyet hallerinin ötesinde bir anlam yüklenmektedir. *Herbert Gans* “sınıf dışı” kavramını şu şekilde tanımlıyor: “Bu kavram, okulu terk etmiş ve çalışmayan insanlar ile evlilik dışı çocuğu olan ve devlet yardımı almaya devam eden insanları adlandırır. Öte yandan, evsiz, dilenci, alkol ya da ilaç bağımlısı olanlar ve sokaktaki suçlular da bu kavramın kapsama alanı içindedir” (aktaran Bauman, 1999: 98). Görüldüğü gibi, “sınıf dışı” kavramı, yoksulların toplumun başına bela bir sınıf olduğu vurgusunu taşımaktadır.

“Yeni yoksulluk” yaklaşımı ile paralel bir zeminde yürüyen bir başka yaklaşım ise, “yoksulluk kültürü” kavramını öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, insanların çalışmayı reddederek sürekli yoksulluk içinde kalmayı tercih etmeleri ile toplumsal davranış ve inanışlar arasında ilişki kurmakta ve oluşan “yoksulluk kültürü”nün insanların yoksulluğu aşabilmelerinin önündeki en büyük engel olduğunu ileri sürmektedir (Şenses, 2001: 210). Yaklaşımın asıl vurgusu, “küresel yoksulluk” olgusunun (yukarıda ifade edildiği gibi) salt iktisadi bir açı ile kavranılamayacağı üzerinedir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde biçimlenen *yeni dünya düzeni*’nin günümüze devrettiği yoksulluğun, toplumsal ve kültürel boyutları ile birlikte kavranması gereken çok yönlü bir sorun olduğuna dikkat çekmektedir.

4. Yoksulluk ve Küreselleşme

Yoksulluk ile küreselleşme arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Bu, hiç kuşkusuz, cevaplandırılması gereken temel sorularından biri, belki de en önemlisi. İlginçtir, bu soruya birbiri ile yüzde yüz çelişen cevaplar verildiğini görüyoruz. Bir tarafta, yoksulluk olgusunu sermayenin küreselleşmesinin alternatif maliyeti, kaçınılmaz sonucu olarak değerlendiren muhalifler var. Diğer tarafta ise kaynakların etkin kullanımını en üst düzeyde ve gezegen ölçeğinde mümkün kılan bir süreç olarak tanımlanan küreselleşmenin yoksulluğun azaltılmasına katkı yaptığını ileri sürenler yer alıyor. Bu bö-

lümde, birinci cenahın argümanları ciddi bir analize tabi tutulduktan sonra, yoksulluk olgusunun günümüzde aldığı biçime ilişkin tespitler yapılacaktır.

Birinci cenahta yer alanlar, yani muhalifler, yirminci yüzyılın son çeyreğinde ivme kazanan küreselleşme sürecinin, bir müddet sonra bölüşüm ilişkilerini bozarak yoksulluk olgusunu derinleştiren ciddi bir tehdit unsuru haline geldiğini iddia etmektedir.⁶ Bu yaklaşıma göre, *çevre* ülkeleri, kendi rızaları ile bu sürecin içine girmiş değildir. *Dünya Bankası*, *IMF* (Uluslararası Para Fonu) ve *WTO* (Dünya Ticaret Örgütü) gibi uluslar üstü kurumların dayatması sonucu bu ülkeler küresel sistemin birer aktörü haline gelmiştir.⁷

Ulusal kalkınmacılık döneminde izlenen iktisat politikaları, sonuç olarak, *çevre* ülkelerinin dış borç stokunu yükseltmiş ve borçların yeniden yapılandırılması gereği ortaya çıkmıştır. Alacaklılar, *çevre*'den gelen borç erteleme talebini, ekonomilerini dışa açmaları ve ihracata yönelmeleri (*yapısal dönüşüm programı* uygulamaları) şartıyla kabul etmiştir. Bir başka ifade ile *IMF* ve *Dünya Bankası* gibi uluslararası kuruluşlar “*çevre* ülkelerine *neoliberal* politikalar dayatmıştır” (Aydın, 2003: 57).⁸ *Stiglitz* (2002), bu dayatmayı şöyle tasvir etmektedir: “Eğer bir hükümet onları reddederse bu hükümet dünyadan dışlanmış bir hale gelir. Bu da uluslararası kredilere ulaşamama riskine muhatap olmak demektir ki, hiçbir hükümet böyle bir durumda kalmak istemez.”

Yeniden yapılandırma programları üzerine oturtulan neoliberal politikalar, popüler karşılığı ile küreselleşme, kurumsal alt yapısı henüz oluşmamış alanlarda/ülkelerde yoksulların aleyhine sonuçlar (iş kaybı, gelir düşüşü gibi) do-

⁶ Muhalif düşüncenin birer örneği olarak bkz. Chossudovsky, 1999 ve Stiglitz, 2002.

⁷ *Dünya Bankası*, gezegen ölçeğinde yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak önemli faaliyetler yürütmektedir. Banka, özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren bu alanda yapılan akademik araştırmaları desteklemekte ve yoksulluk sorunu ile mücadele öngören politikalar ve stratejiler geliştirmektedir. *IMF* ise daha çok uluslararası makro ekonomik sistemin istikrarsızlaşmasını engelleyecek politikalar üretmektedir.

⁸ Söz konusu politikalar, *çevre* ülkelerinin etkin bir büyüme performansı ortaya koymasını sağlayamadığı gibi, kamu harcamalarının kısılmasını, ücretlerin reel olarak geriletilmesini ve tarımsal desteklerin azaltılmasını gerektiriyor olduğu için yoksulluk sorununu da ağırlaştırmıştır. Bununla birlikte faturanın sadece Dünya Bankası ve IMF tarafından önerilen neoliberal politikalara çıkarılması doğru değildir. Verilen kredileri verimsiz alanlara yatıran ve yolsuzluklara göz yuman hükümetlerin de bu tablonun oluşmasında ciddi sorumlulukları vardır.

ğurmuştur. 1980 sonrasında yoksulluk, hem derinleşmiş hem de yaygınlaşmıştır. Uluslararası planda refah/gelir farkının açılıyor olması, küreselleşmiş iktisadi düzenin en sorunlu tarafıdır. 250 yıl önce en zengin uluslar ile en yoksul uluslar arasındaki zenginlik oranı (wealth ratio) 1'e 5 iken, bu oran günümüzde 1'e 400 olmuştur (Woicke,2002: 3). Aynı analiz 1960-1995 dönemi için yapıldığında da benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. En yoksul 20 ülkenin kişi başına geliri ile en zengin 20 ülkenin kişi başına geliri arasındaki fark 1960 yılında 18 kat iken, 1995 yılında 37 kat olmuştur (World Bank, 001: 51).

Tablo 1 : Dünya Nüfusunun ve Refahının Dağılımı

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Düşük Gelirli Üçüncü Dünya	3 078	56.0	379	1 167	4.9
Sahraaltı Afrika	599	10.9	520	312	1.3
Güney Asya	1 194	21.7	310	370	1.5
Çin	1 178	21.4	490	577	2.4
Orta Gelirli Üçüncü Dünya	1 219	22.2	2 397	2 922	12.2
Üçüncü Dünya Toplamı	4 297	78.1	951	4 089	17.1
Doğu Avrupa ve Eski SSCB	392	7.1	2 665	1 046	4.4
Yoksul Ülkeler	4 689	85.2	1 095	5 134	21.5
OECD Ülkeleri	812	14.7	22 924	18 619	77.9
Dünya Toplamı	5 502		4 343	23 892	

Notlar: (1) 1993 Yılı Verileri İtibariyle Nüfus: Milyon Kişi, (2) Nüfusun Dünya Nüfusu İçindeki Payı: Yüzde, (3) Kişi Başına Gelir: Dolar, (4) Toplam Gelir: Milyar Dolar, (5) Gelirin Dünya Geliri İçindeki Payı: Yüzde

Kaynak: Chossudovsky, 1999: 45.

Karşıtlarına göre, küreselleşme, “yeni bir sömürü biçimi” olarak, bir taraftan *çevre* ülkelerinde yoksulluk üretirken, diğer taraftan da kapitalizmi içine düştüğü krizden kurtaracak imkânlar sunmaktadır. Dünya genelinde yaratılan refahın toplumlar arasında hiç de adil olmayan bir şekilde paylaşıyor olması (bkz. Tablo 1) bu iddianın en önemli kanıtı olarak gösterilmektedir. Görüldüğü gibi 1999 yılında yaratılan toplam katma değer, yani küre-

sel milli gelir 23.9 trilyon dolardır. Dünya Bankası'nın "yüksek gelirli" olarak isimlendirdiği *OECD* ülkeleri, toplam nüfusun sadece yüzde 14.7'lik bölümünü barındırıyor olduğu halde, gelirin yüzde 77.9'luk bölümünü almaktadır. Buna mukabil dünya nüfusunun yüzde 78.1'lik bölümünün yaşadığı "düşük ve orta gelirli" *Üçüncü Dünya* ülkeleri, toplam gelirin sadece yüzde 17.1'ini alabilmektedir.

Diğer taraftan, küresel ekonomik düzenin *merkez* ülkelerini de yoksulluk sorunu ile karşı karşıya bıraktığına dikkat çekilmektedir. ABD'nde toplumsal eşitsizlik İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğundan çok daha büyüktür. Avrupa'da işsizlik oranı tarihte benzeri görülmemiş seviyelere yükselmiştir. İngiltere'de nüfusun en yüksek gelirli yüzde 20'lik dilimi ile en düşük gelirli yüzde 20'lik dilimi arasındaki refah farkı, 1970'li yıllarda sadece 4 kat iken 1994 yılında 7 kat olmuştur (Sennet, 2002: 56).

Küreselleşme olgusuna eleştirel yaklaşanlar, dünyadaki yoksul insan sayısının belli başlı bütün kriterlere göre artış eğilimi içinde olduğuna ve önlem alınmadığı takdirde bu eğilimin yükseleceğine vurgu yapmaktadır. Keza Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmalarda yoksul (günde 1 Dolardan daha az bir gelir elde eden) insan sayısının, 1987 yılında 1 milyar 183 milyon iken 1998 yılında 1 milyar 198 milyona ulaştığı (bkz. Tablo 2) belirtilmektedir.⁹ Günde 1 Dolardan daha az bir gelir elde eden insanların yoğun olarak yaşadığı bölge *Güney Asya*'dır (yüzde 39.2). Bu bölgeyi yüzde 29,3 ile *Sahraaltı Afrika* takip etmektedir (bkz. Tablo 2).

Bu verilerden hareket ederek, muhalifler yoksulluk sorununun hafifletilmesinin kısa dönemde mümkün olmayacağını söylemektedir. Tahminlere göre, dünya nüfusu önümüzdeki 15 yıl içinde yaklaşık 2 milyar artacak ve *çevre* ülkelerinde yaşayan nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüzde 97'ye yükselecektir. Bu, *Şenses*'in (2001: 20-21) ifadesi ile, doğal olarak, yoksul-

⁹ *Birleşmiş Milletler Örgütü* tarafından yapılan bir hesaplama göre, yoksulluk sınırı günde 1 Dolar olarak alındığında, bu sınırın altında yaşayan insan sayısı 1,2 milyardır. Sınır 2 Dolara yükseltir ise, yoksul insanların sayısı hızla artmakta 3 milyar olmaktadır. Öte yandan veriler, yoksulluk sorununun, gelecek nesillere de yansıtacağı sinyallerini vermektedir. *Birleşmiş Milletler Örgütü*, bu durumu dikkate alarak, sanayileşmiş ülkelerin söz konusu sorunu hafifletmek için iki kat daha fazla (yılda 100 milyar Dolar) kaynak ayırması gerektiğini dile getirmektedir (UNDP, 2002).

luğun biraz daha derinleşmesi sonucunu doğuracaktır.

Küreselleşme taraftarları piyasa ekonomisi uygulamalarının sonucu olarak yoksulluğun nispi düzeyde azaldığına atıf yaparken, muhalifler artan refahın eşit olmayan bir biçimde dağıldığına ve halen dünya nüfusunun yaklaşık dörtte birinin yoksulluk sınırının altında (günde 1 Dolardan daha az gelir) yaşamaya mahkûm olduğuna dikkat çekmektedir. Açık olan husus, yoksulluğun daha çok Güney ve Doğu Asya ile Sahraaltı Afrika ülkelerinde yaşanmakta olduğudur.

Tablo 2 : Günde 1 Doların Altında Gelir Elde Eden İnsanların Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı

	1987		1998		2000	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
Doğu Asya ve Pasifik	417.5	26,6	278.3	15,3	261.0	23.7
Avrupa ve Orta Asya	1.1	0.2	24.0	5,1	21.0	1.9
L. Amerika ve Karayipler	63.7	15,3	78.2	15,6	56.0	5.1
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	9.3	4,3	5.5	1,9	8.0	0.7
Güney Asya	474.4	44,9	522.0	40,0	432.0	39.2
Sahraaltı Afrika	217.2	46,6	290.9	46,3	323.0	29.3
Toplam	1 183.2	28.3	1 198.9	24.0	1 100.0	23.0

Notlar: (1) Yoksulların Sayısı: Milyon Kişi, (2) Yoksulların Toplam Nüfusa Oranı: Yüzde

Kaynak: World Bank, 2001: 24; UNDP, 2004: 130

Ülkeler bazında bakıldığında ise bu durum daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çevre ülkelerinden sadece *Şili, Uruguay, Kosta Rika, Malezya ve Tayland*'da kişi başına gelir 5 bin Doları aşmaktadır. Bu ülkelerde yoksul insanların nüfusa oranı yüzde 20'nin altındadır. Öte yandan *Brezilya, Ekvator, Meksika, Peru* ile *Orta Amerika, Ortadoğu ve Güney Asya*'nın yaklaşık 70 ülkesinde nüfusun yüzde 25-40'luk bölümü yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Daha kötü durumda olan ülkeler de var. *Nijer, Mali, Etiyopya, Nijerya, Hindistan, Bangladeş, Haiti* ile Afrika ülkelerinin önemli bir bölümünde kişi başına gelir bin 500 Doların altındadır. Bu ülkelerde

insanların yarısı sefalete terk edilmiş bulunmaktadır (Rivero, 2003).

Bilindiği gibi, yoksulluğun temel biçimleri, yetersiz beslenme başta olmak üzere, eğitimsizlik, 5 yaşından önce ölme, temiz su kaynaklarına ulaşamama ve yeterli düzeyde sağlık hizmeti alamama durumudur. Yoksulların ülke grupları itibariyle dağılımı, bu kriterler açısından incelendiğinde sonuçların pek de iyi olmadığı görülmektedir (bkz. Tablo 3). Güney ve Doğu Asya ile Sahraaltı Afrika ülkelerinde her yıl yaklaşık 18 milyon insan yoksulluktan ötürü ölmektedir. Dünyada her yıl gerçekleşen ölümlerin üçte birine tekabül ediyor olması itibariyle, bu rakam yoksulluğun ne derece derin boyutlar kazandığını göstermektedir (Pogge, 2004: 158).

Tablo 3 : Çeşitli Kriterlere Göre Yoksulların Dağılımı (Milyon Kişi)

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Doğu Asya ve Pasifik	212	14	7	1	453	1 004
Avrupa ve Orta Asya	33	3	1		29	
L. Amerika ve Karayipler	53	2	1		72	121
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	24	7	4	1	42	51
Güney Asya	312	32	21	4	225	944
Sahraaltı Afrika	185	44	23	5	273	299
Toplam	831	104	59	11	1 197	2 742

Notlar: (1) Yetersiz Beslenenlerin Sayısı, (2) ilkokul Çağında Olup da Okula Gidemeyenlerin Sayısı, (3) İlkokul Çağında Olup da Okula Gidemeyen Kız Çocukların Sayısı, (4) Her Yıl 5 Yaşından Önce Ölen Çocukların Sayısı, (5) Temiz İçme Suyu Kaynaklarına Ulaşamayanların Sayısı, (6) Yeterli Düzeyde Sağlık Hizmeti Alamayanların Sayısı

Kaynak: World Bank, 2001: 24; UNDP, 2004: 129

Gerçekten de, nüfus büyüklüğü açısından önem arz eden bazı ülkelerde insanların önemli bir bölümü yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (bkz. Tablo 4). Günde 1 Doların altında gelir elde eden insanlar yoksul olarak tanımlandığında, örneğin *Mali*'de nüfusun yüzde 72.8'lik bölümü yoksulluk sınırının altında yaşadığı görülmektedir. Yoksulluk sınırı günde 2 Doların

altı olarak alınır ise, bu ülkedeki yoksulların oranı yüzde 90.6'ya yükselmektedir. Tablo, genel olarak, söz konusu ülkelerde nüfusun önemli bir bölümünün yoksulluk sorunu ile boğuşmakta olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4 : Seçilmiş Bazı Yoksul Ülkelerde Günde Bir Dolar'dan Az Geliri Olanların Toplam Nüfusa Oranı (Yüzde)

	(1)	(2)	Yoksulların Toplam Nüfusa Oranı	
			Günde 1 Doların Altı (1990-2002)	Günde 2 Doların Altı (1990-2002)
Nijer	94	82.9	61.4	85.3
Mali	93	81.0	72.8	90.6
Etiyopya	92	58.5	26.3	80.7
Zambiya	90	20.0	63.7	87.4
Ruanda	78	30.8	35.7	84.6
Gambiya	81	62.2	59.3	82.9
Orta Afrika	84	51.4	66.6	84.0
Nijerya	57	33.2	70.2	90.8
Madagaskar	58	32.7	49.1	83.3
Bangladeş	72	58.9	36.0	82.8
Gana	46	26.2	44.8	78.5
Kamboçya	74	30.6	34.1	77.7
Hindistan	48	38.7	34.7	79.9
Nikaragua	37	23.3	45.1	79.9

Notlar: (1) İnsani Yoksulluk Endeksine Göre Sıralama: 2002, (2) Yetişkinlerde Okur Yazar Olmama Oranı: 2002

Kaynak: UNDP, 2004: 149

Bir ülkede sefaletin ya da kalkınmanın seviyesi, UNDP tarafından geliştirilen “insani gelişim endeksi” ile ölçülmektedir. Bu endeks, kapsadığı temel göstergeler (kişi başına gelir, ortalama ömür, eğitim düzeyi, sağlık, barınma, içme suyu ve gıda gibi temel ihtiyaçların karşılanma düzeyi) itibarıyla, bir ülkenin ortalama hayat standardında meydana gelen değişmeyi, büyüme hızına (gayrisafı milli hâsılada meydana gelen artış) göre daha ger-

çekçi biçimde yansıtmaktadır.¹⁰ Aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi insani gelişim endeksinin ilk sıralarında yer alan ülkeler kişi başına gelir düzeyi yüksek ve nispeten gelir dağılımı adil olan sanayileşmiş ülkelerdir.

Latin Amerika ülkeleri arasında insani gelişmenin en yetersiz olanlar, *Bolivya, El Salvador, Honduras, Guatemala, Nikaragua, Paraguay* ve *Peru*'dur. Örneğin *Peru*'da hem yoksulluk oranı nüfusun yüzde 40'ını aşmış durumdadır, hem de yüksek bir bebek ölüm sayısı ve yetersiz beslenme söz konusudur. Günlük kalori miktarı bazı *Afrika* ülkelerinin bile altındadır.

Tablo 5 : İnsani Gelişim Endeksi

Hata! Bağlantı geçersiz.

Kaynak: UNDP, 2003: 282-285

İnsani Gelişim Endeksi temelinde yapılan listenin üst sıralarında yer alan ülkelerde gelir dağılımı nispeten daha adil bir görünüm arz etmektedir (bkz. Tablo 5). Bilindiği gibi, *Gini* katsayısının 100 olması “en bozuk” gelir dağılımına, 0 olması ise “en adil” gelir dağılımına işaret etmektedir. Bir başka ifade ile katsayının 0'a yaklaşması gelir dağılımının düzelmekte olduğunu kanıttır. Görüldüğü gibi, listenin üst sıralarını işgal eden ülkelerde söz konusu katsayı 40'ın altında değerler almaktadır. Buna mukabil, alt sıralara doğru inildikçe katsayı 50'nin üzerindeki değerle almaya başlamaktadır.

Bununla birlikte, bu ilişkiyi genelleştiremeyiz. Çünkü insani gelişim açısından orta düzeyde olduğu halde, gelir dağılımı açısından (listenin altındaki ülkelere göre) daha kötü durumda olan bazı ülkeler de yok değildir. Bu durum, bir bakıma *Kuznet*'in “ters U” olgusunu teyit etmektedir. Tablo 5, *Türkiye*'nin de dâhil olduğu birçok orta ve az gelişmiş ülkede gelirin içeride adaletsiz bir biçimde bölüşülmekte olduğunu göstermektedir.

Yapılan hesaplamalara göre, temel insani ihtiyaçların karşılanabilmesi için her yıl 80 milyar Dolarlık bir kaynak gerekmektedir (Aktan ve Vural, 2002b). Aşağıdaki tablo (6) bu kaynağın nasıl harcanacağını göstermektedir: temel eğitim için 6 milyar Dolar, sağlıklı içme suyu ve kanalizasyon şebekesi için 9

¹⁰ Bazen, ülkenin gayrisafi milli hâsılası reel olarak arttığı, yani ekonomi büyüdüğü halde, nüfusun önemli bir bölümünün yaşam koşullarında bir iyileşme söz konusu olmayabiliyor.

milyar Dolar, kadınların sağlıklı doğum yapmaları için 12 milyar Dolar, temel sağlık hizmetleri için 13 milyar Dolar ve sosyal faaliyetler için 40 milyar Dolar. Tablonun ikinci bölümü ise, temel insani ihtiyaçlar dışında kalan birtakım ihtiyaçlar için yapılan harcamaları göstermektedir. Örneğin dünya ülkeleri her yıl askeri amaçlı olarak 780 milyar Dolarlık harcama yapmaktadır.

Yoksulluğun yaygınlığından ve derinliğinden endişe duyulması, son derece doğal ve insani bir tavrır. Çünkü insanların yaklaşık yüzde 46'sı mutlak yoksulluk sınırında yaşamaktadır. Bununla birlikte, gelirin dünyadaki dağılım biçimi, yoksulluk sorununun hafifletilmesini mümkün kılacak mekanizmalar oluşturulmasını sağlayabilir. Şöyle ki: Yoksulluk sınırının altında yaşayanların (günde 1 Dolardan daha az gelir elde edenlerin) dünyanın toplam gelirinden aldığı pay yüzde 1,25'dir. Öte yandan, genellikle *merkez* ülkelerinde yaşayan ve dünya nüfusunun yüzde 16'sını oluşturan bir kitle toplam gelirin yaklaşık olarak yüzde 81'ine sahiptir. Bu kitleden sadece yüzde 1 düzeyinde bir gelir transferi yapılması durumunda mutlak yoksulluk sorunu büyük ölçüde çözülmüş olacaktır (Pogge, 2004: 159).

Tablo 6 : Temel İnsani İhtiyaçlar

Dünya Genelinde Temel İnsani İhtiyaçların Karşılanması İçin Gereken Tutar (Milyar Dolar)	
Temel Eğitim için	6
Sağlıklı İçme Suyu ve Kanalizasyon Altyapısı için	9
Kadınların Sağlıklı Doğum Yapabilmesi için	12
Temel Sağlık Hizmetleri için	13
Temel Sosyal Hizmetlerin Karşılanması için	40
Toplam	80
Dünya Genelinde Temel İnsani İhtiyaçlar Dışında Yapılan Çeşitli Harcamalar (Milyon Dolar)	
ABD ve Avrupa'da Kozmetik Ürünlere 1 Yılda Yapılan Harcama	20
Avrupa'da 1 Yılda Dondurma İçin Yapılan Harcama	11
ABD ve Avrupa'da Evde Beslenen Kedi-Köpek 1 Yılda Yapılan Harcama	17
ABD'de 1 Yılda Sigara İçin Yapılan Harcama	50
Avrupa'da 1 Yılda Alkollü İçecekler İçin Yapılan Harcama	105
Tüm Dünyada Uyuşturucu İçin Yapılan Harcama	400
Tüm Dünyada Askeri Amaçlı Olarak Yapılan Harcama	780

Kaynak: Aktan ve Vural (2002b).

Dünya Bankası, yoksulluk sorununa çözüm olarak, piyasa merkezli büyüme stratejilerini önermektedir. Sübvansiyonlar sınırlandırılarak rekabetin tarımsal üretime hâkim kılınması bu stratejinin en temel unsurudur. Diğer taraftan, eğitim ve sağlık alanına yatırım (beşeri sermaye yatırımları) yapılarak büyümenin zemini sağlamlaştırılmalıdır.

Stiglitz, başkan yardımcısı olarak göreve başlayacağı gün, *Dünya Bankası* binasının girişindeki bir tabela üzerine yazılmış şu cümlenin (ki bu cümle Bankanın kuruluş düsturudur) kendisini etkilediğini söylüyor (2002: 45): “Hayalimiz yoksulluğun olmadığı bir dünyadır.” Bugün, dünya nüfusunun yarısının günlük gelirinin 2 Doların altında olması, Banka’nın söz konusu hayali gerçekleştirecek bir performans ortaya koyamadığının açık bir delilidir. Az gelişmiş ülkelere verilen yatırım destekleri yoksulluğu azaltmıyor, teknoloji açığı derinleşerek devam ediyor, beşeri sermaye yatırımları olması gereken ölçüde artırılmıyor.

Dünya Bankası iktisatçılarından *Easterly*, doğurganlık oranı düşürülerek ekonomik kalkınmanın sağlanacağı ve yoksulluğun azaltılacağı düşüncesine itiraz etmektedir. *Easterly*’ye göre, bu ilişki tersinden kurulmalıdır: Doğurganlık oranı, beşeri yatırımlar üzerinden kitlelerin gelir ve eğitim seviyelerinin yükselmesinin bir sonucu olarak kendiliğinden düşecektir. Oysaki kaynaklar beşeri yatırımlar için değil, borç yükünün hafifletilmesi için kullanılmaktadır (aktaran Uzun, 2003).

Yoksulluk sorununu ciddi bir biçimde yaşayan ülkelerde makroekonomik istikrarın sağlanması, çözüm için atılmış ilk adım olabilir.¹¹ Nihai çözüme bu ülkelerde beşeri yatırımlar artırılarak ve bu sayede insanlara daha kaliteli eğitim ve sağlık hizmetleri verilerek ulaşılabacaktır. Eğitimli ve sağ-

¹¹ Kaldı ki, yapısal uyum programları üzerinden aktarılan kaynaklar, çevre ülkelerinde yoksulluk sorununu hafifletecek biçimde kullanılmamaktadır. Aksine, programın üzerine oturtulduğu eksenler yüksek faiz ve ucuz emek olduğu için, uygulama sürecinde gelir dağılımı bozulmakta ve dolayısıyla yoksulluk derinleşmektedir.

lıklı bir nüfusa sahip olmayan ülkeler, dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde dezavantajlı bir konuma düşmekte ve başarısız olmaktadır. Sonuç itibariyle yoksulluk bu ülkelerin kaderi haline gelmektedir. Bu durumun düzeltilebilmesi için de, *Dünya Bankası* başta olmak üzere uluslararası kuruluşların beşeri yatırımlara daha fazla kaynak tahsis etmesi gerekmektedir.

5. Yoksullukla Nasıl Mücadele Edilmeli?

Geleneksel teoriye göre, yaratılan toplam katma değerde meydana gelen artış, bu artışa katkı yapan faktörlerin gelirlerini arttıracaktır. Örneğin sanayi üretiminin artması, bu sektörde çalışanlara daha yüksek ücretler verilmesini beraberinde getirecektir. Bu sayede, sanayi çalışanlarının yoksullaşma riski azaltılmış olacaktır. Kısacası ekonomik büyüme ile yoksulluk arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ağır yoksulluk sorunu yaşayan ülkelerin ortak özelliği, ekonomik büyüme konusunda başarısız olmalarıdır. Çünkü ekonomik büyüme, sonuç itibariyle yoksulluğun azaltılması için ihtiyaç duyulan kaynakların oluşturulmasını mümkün kılmaktadır. Ekonomik büyümenin sağlanamaması halinde, yoksulluk olgusu derinlik kazanmaktadır.¹²

Tarihsel kayıtlar, onsekizinci yüzyılın ortalarında ülkeler arasında, hayat standardı açısından ciddi farklılıklar bulunmadığını göstermektedir. O yıllarda birçok toplum yoksulluğu kader, kaçınılmaz bir olgu olarak kabul etmektedir. 1820'li yılların sonuna doğru, kişi başına gelir dünyanın hemen her yerinde neredeyse aynı seviyededir (Çin'de ve Güney Asya ülkelerinde 500 Dolar, Avrupa ülkelerinde ise 1000-1500 Dolar). İnsanların yaklaşık dörtte üçü, günde 1 Doların altında gelir elde etmektedir. Bir başka ifade ile yoksulluk görece eşit bir biçimde bölüşülmektedir. Modern zamanlara gelindiğinde dünya ekonomisinin büyüme performansı yükselir ve yoksulluk oranı düşmeye başlar. Kişi başına gelir Avrupa ülkelerinde 10 kat, Çin'de 4 kat, Güney Asya ülkelerinde 3 kat artar. Bu gelişme, yoksul insanların sayısını hızla azaltır. Günde 1 Doların altında gelir elde edenlerin sayısı Avrupa ülkelerinde sıfır düzeyine inmiştir. Büyümenin görece yavaş olduğu Çin'de

¹² Gana 1990-1999 döneminde, ekonomisini, yıllık ortalama olarak, yüzde 4,3 seviyesinde büyütmüş bir ülkedir. Aynı zaman diliminde bu ülkenin yoksulluk oranı yüzde 52'den yüzde 40'a düşmüştür (Kunfoo and Dogbe, 2002: 18).

nüfusun yüzde 20'si, Güney Asya ülkelerinde nüfusun yüzde 40'ı günde 1 Doların altında bir gelire yaşamaktadır (World Bank, 2001: 45). Bu veriler, ekonominin büyümesi ile yoksulluğun azalması arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.¹³ Nitekim *Dornbusch* bu ilişkiyi şöyle tasvir etmektedir (2003: 106): “Eşitsizlik, büyüme için iyidir. Büyüme ise, yoksulluğun kökünü kazımak için en iyi yoldur”.

Ekonomik büyümenin toplumsal sonuçları, kurumsal altyapı tarafından belirlenmektedir. Geleneksel ya da yasal düzeyde yerleşik (ve herkesin riayet ettiği) kuralları olan ve yozlaşma ihtimalini mümkün mertebe azaltmış bir toplumda aktörlerin iktisadi faaliyetlere katılma eğilimi (tasarruf, yatırım) yüksek olmaktadır. Bu durum büyüme için destekleyen unsurların başında gelmektedir. Buna mukabil, çıkar çatışması temelinde yaşanan sorunları çözecek olan kurumları (adalet sistemi) zafiyet içinde ise, ülkenin ekonomik büyüme imkânları sınırlı olmaktadır. Keza cinsiyet ve/veya etnik ayrımcılık üzerine siyaset inşa eden ülkelerin de ekonomik anlamda büyümediği bilinmektedir. Sahraaltı Afrika'daki bazı ülkelerin yaşamakta olduğu yoksulluk sorunu, bunun en önemli kanıtı olarak karşımıza duruyor. Örneğin, zengin petrol kaynaklarına sahip olmasına rağmen, *Nijerya*, yaşamakta olduğu etnik, dini ve bölgesel çatışmalar yüzünden ekonomisini büyütememektedir. Bunun bir yansıması olarak, ülkenin yoksulluk oranı artmaktadır: *Nijerya*'da yoksulluk sınırının altında yaşayan insanların toplam nüfusa oranı, 1980 yılında yüzde 27 (18 milyon) seviyesinde iken, 1985 yılında yüzde 46 seviyesine, 1996 yılında yüzde 66 (67 milyon) seviyesine yükselmiştir (Okunmadewa and others, 2002: 87).¹⁴

¹³ Öyle ise, günümüzde ekonomik büyümeye rağmen yoksulluk ivmesinin yükseliyor olması nasıl izah edilecektir? Büyüme dinamiğinin niteliksiz emek sahiplerinin aleyhine sonuçlar üreten bir içeriğe sahip olması belli ölçüde belki açıklayıcı olabilir. Ne var ki bu durumda da, niteliksiz emek sahiplerini yoksullaştırıyor olması itibarıyla, büyüme öngören politikaların sorgulanması gerekmez mi?

¹⁴ Bu bağlamda *Liberya* örneği de dikkat çekicidir. 1990'lı yıllarda Tutsi ve Hutu kabileleri arasında yaşanan çatışma yoksulluk sorununun şiddetlenmesinin temel sebeplerinden biridir. Bu ülke, tıpkı *Nijerya* gibi, doğal kaynaklar bakımından son derece zengin olmasına rağmen, kurumsal altyapısı henüz olgunlaşmadığı için, büyümemekte ve yoksulluk sorunu ile boğuşmak zorunda kalmaktadır (World Bank, 2001: 50).

Öte yandan ekonomik büyümenin yoksulluk sorununa çözüm üretebilmesi için, ülkede gelirin/servetin üretim faktörleri arasında görece dengeli dağılmış olması gerekmektedir. Gelir dağılımı bozuk olan ülkelerde ekonomik büyümenin yoksulluğu derinleştirdiği görülmektedir. Keza hızlı ekonomik büyüme, *Güney Kore* başta olmak üzere *Doğu Asya* ülkelerinde bölüşüm eşitsizliğini azaltırken, *Latin Amerika* ülkelerinde tam tersine bir sonuç doğurarak gelir dağılımını daha da kötüleştirmiştir. *Doğu Asya* ülkelerinde yoksulluk ciddi bir sorun değildir. Buna mukabil aynı olgu, *Latin Amerika* ülkelerinin en önemli sorunu olarak varlığını korumaktadır.¹⁵

Görülüyor ki, büyüme ile yoksulluk arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır: Etkin politikalar büyümeyi mümkün kılıyor. Büyüme ise istihdama yansiyarak işsizliği ve yoksulluğu azaltıyor. Lakin bu ilişkinin, özellikle '80'li yılların başından itibaren büyüme dinamiğinin yaşadığı dönüşüm nedeniyle aksamakta olduğu da unutulmamalıdır. İlişkinin aksaması, teknolojik ilerleme ile bağlantılı olarak üretim/büyüme sürecinde daha az emek kullanılıyor olmasının bir sonucudur. Daha açık bir ifade ile istihdam yaratmayan bir büyüme dinamiği ile karşı karşıya bulunuyoruz. Dahası, büyüme sürecine emeği ile katkı yapanların önemli bir bölümü yoksulluk sınırını çizen gelirin altında ücret geliri elde etmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından *Küresel İstihdam Eğilimleri* başlığı altında yapılan çalışma bu meseleye ilişkin ilginç bir bilgi sunmaktadır: 1995-2002 döneminde dünyanın 20 büyük ekonomisinde imalat sanayi üretimi yüzde 30 düzeyinde artmış, fakat bu esnada 22 milyon insan işini kaybetmiş. *Amarta Sen*'in *Nobel Ödülü* almasını sağlayan çalışma, yoksulların karar mercilerine seslerini duyurup duyuramadıkları (vatandaşlık haklarına ulaşip ulaşamadıkları) üzerinedir: Yoksullar, yoksulluğun doğası gereği, herkese sunulan imkânlardan istifade edememektedir. Böyle olduğu için, ekonomik büyüme sonucu imkânlar genişlemiş olsa bile, yoksulların durumu değişmeyecektir (aktaran Buğra ve Sınmazdemir, 2002: 5).

Yoksulluk olgusu ile en geniş düzeyde ve doğrudan mücadele biçimi nasıl olmalıdır? Bu tür bir mücadele, daha önce de ifade edildiği gibi, sürdü-

¹⁵ Yapılan ampirik çalışmalar, bölüşüm eşitsizliği arttıkça yoksulluğu engelleyici politikaların başarı şansının zayıfladığını ortaya koymaktadır (Şenses, 2003: 321).

rülebilir bir büyüme ortamının oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim tarihsel süreç, piyasa referanslı uygulamaların, refah seviyesini artırıyor olmanın yanı sıra, yoksulluk sorunu ile mücadele bağlamında da başarılı sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır.

Ne var ki günümüze egemen olan piyasa referanslı politikaların, ekonomik büyümeyi, daha az emek daha fazla sermaye kullanımı üzerine oturtuyor olması, yoksulluk sorununu ağırlaştırmaktadır. Tam da bu noktada devletin etkin rolüne, bir başka ifade ile devlet merkezli stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda Şenses (2003: 328), devlet merkezli stratejilerin içermesi gereken unsurları şu şekilde sıralamaktadır: (a) yoksulluk riski taşıyan kesimlerin sattığı veya satın aldığı malları sübvans etmek, (b) asgari ücreti yoksulluk sınırı ile uyumlu bir biçimde belirlemek, (c) yoksullara yönelik mikro krediler açmak, (d) istihdamı artırıcı projeler üretmek, (e) gerek çocuklara gerekse yetişkinlere yönelik eğitim ve meslek edindirme programları düzenlemek, (f) yoksullara ücretsiz sağlık hizmeti sunmak. Bu bağlamda kamusal fonlarla finanse edilecek beşeri ve sosyal sermaye yatırımları önem arz etmektedir. Bu tür yatırımlar bir taraftan piyasa merkezli büyüme sürecine katkı yaparken, diğer taraftan da bölüşüm ilişkilerinin düzelmesini mümkün kılacaktır.¹⁶ Bunun ötesinde, gönüllülük ilişkisi temelinde örgütlenen sivil toplum kuruluşlarının yoksullukla mücadele programına destek vermeleri gerekmektedir.

Sonuç

¹⁶ Özellikle eğitim alanına daha fazla yatırım yapılmalıdır. Çünkü eğitim, insanın belli bir mesleki formasyon kazanmasını ve sonuç itibarıyla başarılı olma şansını artırmaktadır. Ne yazık ki, özellikle kız çocukları eğitim sürecinin dışında kalmaktadır. Okula gitmeyen ya da gönderilmeyenlerin yaklaşık yüzde 65'i kız çocuklarıdır. Eğitim imkânlarından istifade edemeyenlerin yoksullaşması ihtimali, diğerlerine göre daha fazladır. Daha doğrusu yoksulluk ile eğitimsizlik arasında diyalektik bir ilişki bulunmaktadır: Eğitimsiz insanlar, toplumun en yoksul kesimlerine aittir. Çünkü yoksul aileler, çocuklarını okula göndermeye güç yetiremezler. Hindistan'da en varlıklı ailelerin yüzde 15'i, en yoksul ailelerin yüzde 15'inden 10 yıl daha fazla okumaktadır. Okula kayıt olmada zengin-fakir ayrımı, Gana'da yüzde 19, Senegal'de yüzde 52 ve Ekvator'da yüzde 75'tir. Nepal'de zenginlerin eğitim için yaptığı harcama, yoksullara göre 4 kat daha fazladır. Kanada'da zenginler yoksullara göre 3 kat daha fazla sağlık harcaması yapmaktadır (World Bank, 2000).

Tarihsel olarak bakıldığında, mutlak yoksulluk sınırının altında yaşayanların dünya nüfusu içindeki payının giderek azaldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte yoksulluk sorunu önemini yitirmiş değildir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu ilk sonuç, yoksulluk olgusunun, devasa boyutlar kazanmış olarak, karşımızda durmaya devam etmekte olduğudur. Nitekim mutlak yoksulluk kriteri olarak, (esasen son derece düşük bir harcama düzeyine tekabül eden) 2 dolar/gün alınır ise, dünya nüfusunun yarısının yoksul olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu analiz, göreceli yoksulluk temelinde yapıldığında manzara daha da kötüleşmektedir. Öte yandan altı çizilmesi gereken bir diğer olgu, yoksulluğun dünyanın belli coğrafyalarında temerküz ettiği, Güney ve Doğu Asya ile Sahraaltı Afrika ülkeleri, yoksulluk olgusunu dünyanın diğer ülkelere göre daha derinden hissetmektedir. Söz konusu ülkelerde, yoksulluk sorununun kronikleşmiş olduğu söylenebilir.

Kendisine yüklenmiş olan ana misyona rağmen, Dünya Bankası yoksulluk olgusuna karşı etkin bir mücadele yürütebilmiş değildir. Dünya Bankası'nın diğer küresel kurumlar ile birlikte yürüteceği bir program çerçevesi içinde, *merkez* ülkelerinden *çevre* ülkelere düşük oranlı bir kaynak transferi yapılması halinde, yoksulluğu üreten birçok kaynağın kurutulabileceği ve hatta mutlak yoksulluğun hatta kalıcı bir biçimde azaltılabileceği ifade edilebilir. Ne var ki Dünya Bankası, kuruluş düsturu olan “yoksulluğun olmadığı bir dünya” kurma hedefinden oldukça uzaklaşmış bulunmaktadır.

Liberal yaklaşımlar, yoksulluğun azaltılmasına imkân verecek faktörlerin en önemlisi olarak, ekonomik büyüme olgusuna dikkat çekmektedir. Fakat bu imkânın, yani ekonomik büyümenin dünyanın bütün ülkeleri için kalıcı bir seçenek durumunda olduğu söylenemez. Çünkü büyüme sürecinde karşılaşılan küresel rekabet, teknolojik birikimden ve nitelikli emekten yoksun ekonomiler için son derece elverişsiz bir ortam hazırlamaktadır. Daha açık bir ifade ile yoksulluğun, başka hiçbir şeye gerek duyulmaksızın, ekonomik büyüme sayesinde aşılabilecek bir sorun olduğunu söylemek gittikçe güçleşmektedir. Sorunun dünya genelinde kalıcı bir çözüme kavuşturulabilmesi için, hükümetlerin yoksul kesimlerin gelirini artırıcı etkin iktisat politikaları izlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, beşeri ve sosyal sermaye yatırımları önem kazanmaktadır.

Bütün bunların ötesinde bu metin, yoksulluğun sadece iktisadi alanı ilgi-

lendiren bir sorun olduğu biçimindeki algılamının yanlışlığını göstermeye çalışmaktadır. Dar/mekanik bir açıdan bakılarak oluşturulmuş öneriler demeti ile yoksulluk sorununu ortadan kaldırmaya çalışmak zaman, enerji ve kaynak israfından başka bir sonuç doğurmayacaktır. Yoksulluk ile mücadelelenin başarılı bir biçimde yürütülebilmesi için, sorunu farklı açılardan gözden geçirecek disiplinler arası çalışmalara ihtiyaç vardır.

Abstract: Today, poverty is an essential matter. This problem should be investigated not only economics perspective, but also social aspects. If we measure poverty in terms of less than one dollar taken a person in a day, we can see that 25 percent of world population is affiliated by poverty. When a person takes below two dollars in a day, as a measurement of poverty, we see that 50 percent of world population has socially unacceptable living standards. According to some authors, poverty is inevitable conclusion of globalization; however, some authors suggest that the intensity of poverty may decline as a result of increasing growth rate due to globalization. Also, the performance of multinational organizations, such as World Bank, WTO, and IMF, determines the extension of interaction between globalization and poverty. If globalization process is managed suitably, market-based growth policies may decrease poverty. Nevertheless, market-based growth policies are not sufficient only in order to decrease poverty. Therefore, it should be known that both efficient government policies and voluntary institutions' activities are crucial to obtain acceptable living standards.

Keywords: Poverty, Globalization, Poverty Line, Struggle to Poverty

Kaynakça

- Adman, F., S. Akgüngör, T. Erman, B. Özkaynak, S. Tahran (2002). **Yoksulluk ve Sürdürülebilir Kalkınma** (Çalıştay Raporu). <http://www.tesev.org.tr/rio10/>
- Aktan, C. C. (2002). "Globalleşme ve Yoksulluk". [Hak İş (2002), **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**] içinde:
- Aktan, C. C. ve İ. Y. Vural (2002a). "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri [Hak İş (2002), **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**] içinde:

- Aktan, C. C. ve İ. Y. Vural (2002b). *Global Yoksulluk Sorunu*. <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/global-sorunlar/yoksulluk.htm>
- Aydın, M. K. (2003). *Sermayenin Küreselleşmesi*. İstanbul: Değişim
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar* (Çeviri: Ümit Öktem). İstanbul: Sarmal.
- Buğra, Ayşe ve Keyder Çağlar. (2003). *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*, UNDP, <http://www.undp.org.tr/pdf/new%20poverty.pdf>,
- Chossudovsky, M. (1999). *Yoksulluğun Küreselleşmesi* (Çeviri: Neşenur Domaniç). İstanbul Çivi Yazıları.
- Çiğdem, A. (2002). "Yoksulluk ve Dinsellik" [Demokrasi Kitaplığı (2002), *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*] içinde: 134.
- Dornbusch, R. (2003). "Görülmemiş Bir Refah Yüzyılı" [(ed.) Ed. Lan Vasques (2003) *Kapitalizm ve Küresel Refah* (Çeviri: Metin Toprak) Ankara: Liberte]
- Erdoğan, Necmi (2002a). "Yok-sanma: Yoksulluk-Mâduniyet ve Fark Yaraları", [Demokrasi Kitaplığı (2002), *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*] içinde: 33.
- Eren, Aslan ve Orhan Baha (2004). "Yoksulluğa Kavramsal Bir Bakış: Dünya ve Türkiye'deki Görünümü". *İşletme ve Finans*, Temmuz 2004.
- Gürsel, S., H. Levent, R. Selim, Ö. Sarıca (2000). *Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*. İstanbul: TUSİAD Yayınları.
- Kunfoo, Ernest Y. and Tony Dogbe (2002). "Ghana: Empty Pockets" [(Eds.) D. Noruyan and P. Petersch (2002) *Voices of the Poor from Many Lands*. New York: World Bank Publication] içinde.
- Okunmadewa, Foluso and Others (2002). "Nigeria: Being and Insecurity", [(Eds.) D. Noruyan and P. Petersch (2002) *Voices of the Poor from Many Lands*. New York: World Bank Publication] içinde.
- Özbudun, Sibel (2002). "Küresel Bir Yoksulluk Kültürü mü". [TODAİE (2002), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*] içinde: 53-69.
- Pogge, Thomas W. (2004). "Küresel Yoksullukla Mücadele İçin Bir Perspektif", *Sivil Toplum*, Nisan- Eylül 2004.
- Ritzer, G. (1996). *Classical Sociological Theory*. Singapore: McGraw-Hill.
- Rivero, Oswaldo (2001). *Kalkınma Efsanesi* (Çeviri: Ömer Karakurt), İstanbul: Çitlenbik.
- Senet, R. (2002). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerinde-*

ki Etkileri (Çeviri: Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.

Stiglitz, J. E. (2002). **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı** (Çeviri: Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural), Plan b Yayınları, İstanbul.

Şenses, F. (2003). "Yoksullukla Mücadelenin Neresindeyiz" [**Küresel Düzen: Birlik, Devlet ve Sınıflar**]. İstanbul: İletişim.

Şenses, F. (2002). **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**. İstanbul: İletişim.

UNDP (2001). **Human Development Report 2001**, <http://hdr.undp.org/reports>

UNDP (2002). **Human Development Report 2002**, <http://hdr.undp.org/reports>

UNDP (2003). **Human Development Report 2003**, <http://hdr.undp.org/reports>

UNDP (2004). **Human Development Report 2004**, <http://hdr.undp.org/reports>

Uzun, A. M. (2003). "Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası. **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 4 Sayı 2: 155-173

Woicke, Peter L. (2002). "The Unique Role of the International Finance Corporation" [(ed.) Suellen Lambert Lazarus (2002) **IFC and Its Role in Globalization**, New York: World Bank Publication] içinde

World Bank (2001). **Attacking Poverty** (World Development Report 2000/2001).

World Bank, "**Measuring Poverty at the Country Level: Measuring Poverty at the Global**" (<http://www.worldbank.org/poverty/mission/up.2htm#>).